

El vilatge medieval i l'església de Sant Esteve de Castellar Vell (Castellar del Vallès, Vallès Occidental)

JORDI ROIG BUXÓ, JOAN-MANUEL COLL RIERA,
JOSEP-A. MOLINA VALLMITJANA

SITUACIÓ GENERAL

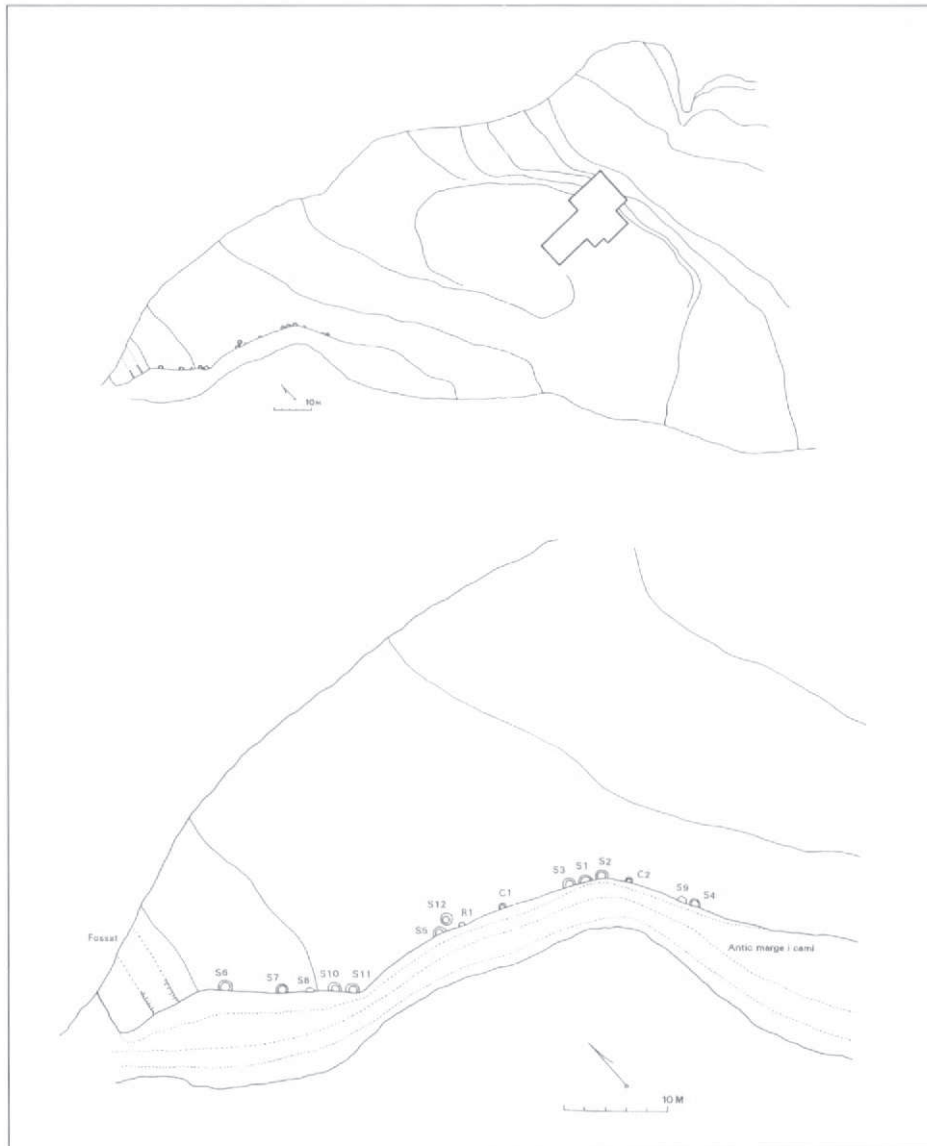
El conjunt arqueologicoarquitectònic i natural de Castellar Vell està constituït per **l'antiga església parroquial de Sant Esteve, la necròpolis i el sitjar, les runes del mas de la rectoria** (situat a tocar d'aquella, a la seva banda de migjorn), **el vilatge altmedieval** i l'entorn natural.

Aquest conjunt és situat a la banda de ponent del terme municipal de Castellar del Vallès (Vallès Occ.), a l'esplanada formada dalt d'un petit altiplà a la riba dreta del Ripoll, a l'anomenat puig de Castellar Vell. Aquest altiplà forma part d'una de les serres interfluvials que caracteritzen el relleu del Vallès proper a la serralada Prelitoral, i és tallat per sots de torrenteres: el torrent de Sant Antoni per l'O, per on puja el camí que hi accedeix al vell temple des de la masia de Can Sellent, i el torrent de Miralles pel costat del Castell de Castellar o dels Clasquerí, del qual el separa.

EL REGISTRE DOCUMENTAL

L'extensa documentació dels segles x-xi sobre aquesta àrea de Castellar, procedent majoritàriament del **Diplomatari de Sant Llorenç del Munt** (DSLL) (Puig, 1995), i del **Cartulari de Sant Cugat del Vallès** (CSC) (Rius, 1945), ha permès situar amb relativa precisió alguns dels llocs de poblament, esglésies, castells, terres, accidents geogràfics, etc., d'un petit espai de territori centrat pel puig de Castellar Vell, amb l'església de Sant Esteve, i el turó del castell de Castellar.

Una de les primeres mencions documentals conservada és del 912 (ACA-Fons Sentmenat, *Tolosa*, núm. 16), i fa referència a una compra de terres en el Castell de

El puig de Castellar Vell (Castellar del Vallès, Vallès Occidental), amb la situació de l'església de Sant Esteve a l'est, i les sitges i el fossat de l'assentament altmedieval a l'oest.

Castellar. La següent és del 939 (CSC, I, núm. 17) i fa referència al castell termenat de Castellar, *vel terminos de Kastrum Castellare*, amb la donació d'un alou de terres, vinyes, arbres, cases i corts. A partir d'aquest moment, el *castrum castellare* i el *termino de castellare* apareixeran sovint en la documentació del segle x: l'any 947

(DSLL, I, núm. 9) i el 955 (CSC, I, núm. 38). L'any 1014 (DSLL, doc. 149) apareix documentada per primer cop l'església de Sant Esteve de Castellar Vell, en la venda d'una peça de terra al terme del castell, *in terra de Sancti Stephani*. Altrament, una còpia realitzada al segle XVII d'un document del 1029 (DSLL, doc. 215) parla de *les cases de Sant Esteve de Castellar*.

A partir de la documentació, es fa evident que gran part del poblament de Castellar, en època altmedieval, es localitzava principalment a la riba dreta del Ripoll. Aquesta és una zona d'un relleu trencat per torrents que configuren barrancs i altiplans de terres argiloses. En un tal medi físic, es desenvoluparen els primers assentaments pagesos esmentats al llarg dels segles X-XI; aquests són els llocs de *Miralles* (any 977, DSLL, doc. 53), de *la vila d'Alii* i *l'església de Sant Martí* (any 1035, DSLL, doc. 251), de *la Muntada* (any 1052, DSLL, doc. 366) i de *Cabrafic* i de *Manifacera* (any 1081, DSLL, doc. 462), on es documenten terres, camps, cases, corts i sitges, tots ells indicis clars de l'existència de petits nuclis de poblament dins el terme del castell de Castellar.

L'indret del puig de Castellar Vell i els terrenys circumdants estan ben documentats a partir de la segona meitat del segle XI; i particularment durant la dècada 1050-59, s'identifiquen documentalment, a més, vendes de terres, cases i sitges, especialment al lloc de *la Muntada*.

L'any 1052, el monestir de Sant Llorenç del Munt comprà la parròquia i el temple de Sant Esteve al Bisbat de Barcelona, amb tot allò que aquesta incloïa (cases, censos, terres, etc.) (Puig, 1995). En el decurs dels anys, i fins al 1331 en què retornà a domini del monestir del Munt, la dependència de la parròquia de Sant Esteve passà de mans del de Sant Cugat del Vallès al Bisbat de Barcelona.

El testament d'Arbert de Pera de l'any 1162 (ACCV,¹ núm. 1206) (Pladevall, 1997) permet de conèixer la data *ante quem* de la construcció de la capçalera triabsidada, així com els respectius titulars dels absis. El document parla de la fundació d'un benefici per a un sacerdot que celebri misses a l'església de Sant Esteve de Castellar, per la seva ànima –Arbert de Pera– i la dels seus pares;² d'aquesta manera, es fa menció als seus tres altars de sant Esteve, de santa Maria i de sant Jaume, que es corresponen amb els tres actuals. Es fa palès, doncs, que l'ampliació de la capçalera ja ha estat efectuada abans de l'any 1162.

L'any 1269, Guillem de Pèlacs sufragà un altar en memòria del Sant Esperit, situat a la capella nord.

L'any 1500, Dionís de Clasquerí féu estendre un inventari de l'església de Sant Esteve, en el qual s'inclouen la sagristia i la rectoria.

L'any 1553, foren beneïdes les tres campanes pel Rnd. Degà de Granollers. Aquest esdeveniment permet situar cronològicament l'existència del monumental campanar de torre actual.

1. Aquest acrònim correspon a l'Arxiu Capítular de la Catedral de Vic.

2. «*Et hoc totum suprascriptum, quod ego dimitto ecclesie Sancti Stefani de Castelar, sic dimitto in tali racione, quod ibi in ecclesia Sancti Stephani maneat I presbiter ad servicium Dei et Sancte Marie et Sancti Stefani et Sancti Iacobi ad missas celebrare per remedium anime mee et omnis meis parentis.*»

L'any 1562, quan l'abadia de Sant Llorenç ja era en decadència, una butlla papal transferí els drets sobre la parròquia a l'església de Santa Maria del Pi de Barcelona.

Finalment, el segle XVIII veu cloure's el capítol més important i actiu d'aquesta església i d'aquesta parròquia. Així, l'any 1723 una comissió de veïns de Tolosa, l'antiga Sagrera de les Fàbregues, veïnat de Sant Esteve de Castellar, l'actual Castellar del Vallès, demanà al bisbat l'edificació d'una església al nucli per traslladar-hi la parroquial, ateses les inconveniències que comportava desplaçar-se fins al lloc de Sant Esteve de Castellar. Després d'algunes dissensions, el 20 de juny de 1773, Sant Esteve, anomenada des de llavors de Castellar «Vell», va perdre la parroquia-litat en favor de la nova església, construïda, a més, amb materials provinents del seu desmuntatge (principalment teules i lloses del paviment, ultra allò que podríem dir mobiliari: altars, imatges, etc.).

EL VILATGE ALTMEDIEVAL

Amb motiu de l'eixamplament del camí d'accés a l'església de Sant Esteve de Castellar Vell, es va efectuar, durant el mes de maig de 1995, un rebaix del seu marge esquerre, amb la qual cosa quedà al descobert un conjunt d'estructures excavades al terra natural, el qual motivà una actuació arqueològica d'urgència.³ En total foren excavades onze sitges i un fossat altmedievals i tres estructures més d'època baix-medieval i/o moderna. Totes eren cobertes pel nivell dels camps de conreu i escampades al llarg del camí, en una extensió d'uns 70 m. Ultra això, totes les estructures, llevat de la sitja 12, apareguda pràcticament intacta, havien estat seccionades en major o menor grau pels rebaixos realitzats.

Les sitges

Les onze sitges excavades durant la campanya de 1995, ultra la localitzada anteriorment, presenten un perfil acampanat o piriforme i fons pla, tret de les sitges 6 i 7 el perfil de les quals és bitroncocònic i el fons també pla (en forma de barril). Pel que fa a les mides de les restes conservades, han estat les següents: els diàmetres de boca oscil·len entre 62 i 68 cm de les més senceres i 72 i 90 cm de les més malmeses; els diàmetres de fons oscil·len entre 108 i 144 cm i l'alçada entre 120 i 170 cm.

La capacitat conservada de deu⁴ de les dotze⁵ sitges ha estat d'11.793 l. Tanma-

3. Els resultats i l'estudi dels materials apareixen publicats de forma monogràfica a Roig-Molina-Coll, 1996. En aquest mateix marge, l'any 1987, fou localitzada, arran d'unes obres similars, la sitja 1 (COLL [et alii], 1991).

4. No s'hi inclouen les sitges 8 i 9, atès llur precari estat de conservació.

5. En aquest nombre s'inclou la sitja 1, descoberta l'any 1987.

teix, a partir de les sitges més senceres, d'igual tipologia i mesures, s'ha pogut establir que la capacitat aproximada per sitja va dels 1.150 als 1.600, amb una mitjana de 1.200 l. Han aparegut dues sitges (la 4 i l'11) de menor capacitat (600 i 960 l, respectivament) i, alhora, de menors dimensions, les quals fan pensar en alguna mena de funció específica, com ara l'emmagatzematge de farratges o, potser, per al consum diari. Se'n coneixen altres casos a l'església vella de Sant Menna (Sentmenat, Vallès Occ.) (Roig-Coll-Molina, 1995) i a l'església de Santa Maria de Lavit (Torrelavit, Alt Penedès) (Martí, 1994).

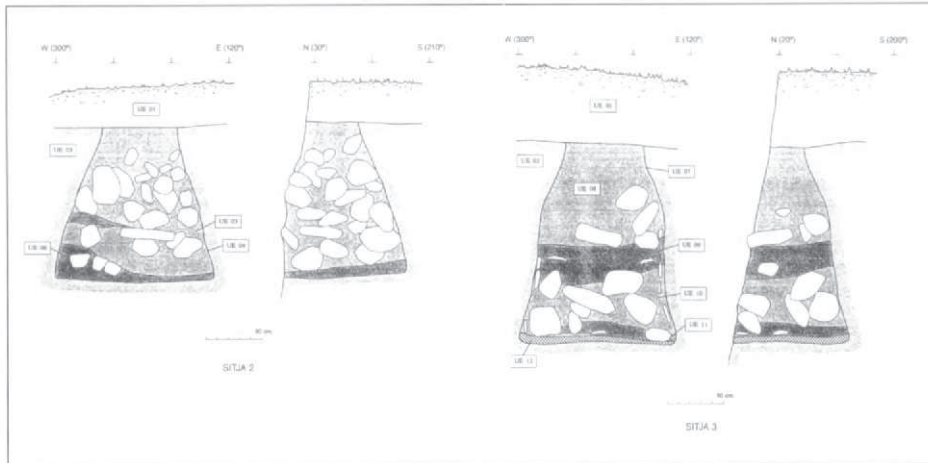
La dispersió de les sitges, al llarg de l'extrem oest de l'esplanada de Castellar Vell, com també llur disposició fent agrupaments de dues o tres sitges, sense que, a més, en cap cas es tallin entre elles, fan pensar en l'existència d'espais individualitzats, amb estructures aèries de recer, probablement de matèria perible, atesa la inexistència de teula. L'agrupament de les sitges 1, 2 i 3, on la sitja 1 és a una cota sensiblement més alta que les altres dues, indica el rebliment d'unes sitges i l'obertura d'altres de forma successiva.

Aquestes sitges foren amortitzades i reblertes, un cop perduda llur funció inicial, amb uns rebliments similars en totes elles: terres i pedres, en alguns casos amb abundància de grans còdols, i diverses capes de cendres i/o terres negroses amb carbons, acompanyades d'abundants fragments ceràmics i restes arqueozoològiques, producte de neteges de llars i abocades de terres provinents d'escombreres. Així, s'observen unes característiques d'amortització similars amb uns materials homogenis, de manera que es produeix un rebliment de les sitges, dins del període altmedieval, que es detecta a partir del material ceràmic aparegut en els diferents estrats de rebliment, el qual, en alguns casos, a més, remunta.

El fossat o vall

Es tracta d'una gran rasa o trinxera oberta al substrat natural a l'extrem ponentí del pla de Castellar Vell, just en el punt on l'esplanada s'estreny més i és més accessible. Presenta un eix longitudinal N-S d'uns 4 m de llargària conservada. Només queda la meitat inferior de secció triangular en forma d'embut amb el fons afuat. Les seves mides són de 115 cm de fondària i 275 cm d'amplada. Ha pogut documentar-se la seva estratigrafia inferior intacta, i s'han distingit sis nivells de rebliment i deposició: dos estrats superiors de terres i pedres, estèrils arqueològicament; un tercer estrat de terres cendroses; un quart estrat de terres amb presència de carbons; un cinquè estrat de terres cendroses d'escassa potència; i un estrat inferior de terra argilosa i llims, també estèril arqueològicament.

El material ceràmic aparegut en alguns d'aquests estrats de rebliment ofereix una uniformitat tècnica i morfològica, idèntica als materials provinents dels rebliments de les sitges. Aquest es caracteritza per la presència de ceràmica reduïda i oxidoreduïda espatulades, i es dona, així, una amortització coetània al conjunt de les sitges.

Seccions de les sitges 2 i 3 del vilatge altmedieval.

El material arqueològic

El material arqueològic procedent de les sitges i el fossat ha estat força abundant, i destaquen les restes arqueozoològiques corresponents a deixalles de cuina i/o alimentació. I el material ceràmic, el qual presenta una total homogeneïtat tècnica i formal, i ofereix un lot abundós i interessant, amb un estat de conservació força bo i sense rodar. Tanmateix, la fragmentació esdevé alta, la qual cosa impossibilita la reconstrucció total de les peces, fet que sembla palesar una segona deposició dins la sitja; és a dir, els atuells després d'haver estat amortitzats o haver-se esbocinat devien ser llençats a algun abocador, etc., i d'aquest a l'interior de les sitges definitivament.

El material ceràmic

L'anàlisi d'aquest material (2.574 fragments altmedievals) ha permès individualitzar, en línies generals, dues produccions coetànies bàsiques diferents, tant pel que fa a la tècnica com a la funcionalitat, i, per tant, la tipologia. Primer apareixen les ceràmiques de cuita reduïda (1.669 fragments, 64,5%), amb pastes de tonalitats grises i negres, poc depurades i de factura grollera; les quals corresponen a peces per anar directament al foc, especialment olles, grans olles i cassoles. I, en segon lloc, apareix la ceràmica oxidada i/o oxidoreduïda (905 fragments, 35%), amb pastes de tipus «sandvitx» de tonalitats ataronjades i grises, molt depurades, les quals semblen correspondre a peces destinades principalment a la contenció i al servei de líquids, concretament sitres i gerres amb bec. Cal dir que d'aquest segon grup, un 23% del total (590 fragments) presenten un acabat de la superfície espatulat i/o brunyit. Tam-

bé es recuperaren 12 fragments residuals de ceràmica ibèrica o iberoromana, molt rodats i fragmentats.

El registre ceràmic de les sitges i el fossat del vilatge del puig de Castellar Vell posa de manifest una total estandardització dels atuells en relació amb la funcionalitat que tenen, i ofereix un repertori tipològic diversificat, el qual permet presentar una primera proposta de seriació formal de la ceràmica del jaciment. A partir del material recuperat, s'ha pogut calcular un nombre estimat de peces (NEP), d'unes 254, de les quals 106 corresponen a peces identificables amb algun tipus concret i 148 a peces no determinables, i s'han pogut individualitzar sis formes ceràmiques amb llurs corresponents variants: **olla**, **gran olla**, **cassola**, **sitra**, **gerra** i **tupí**.

Olla (205 fragments, NEP=58): és una peça de forma globular (algunes amb el cos irregularment carenat), vores exvasades de llavi arrodonit o bisellat de secció quadrangular i fons lleugerament bombat. És obrada a torneta i de cuita reductora amb pastes de tonalitats grises i negres. Poden presentar decoració a la part superior que consisteix en grups de línies incises horitzontals paral·leles, d'entre una i cinc.

Gran olla (37 fragments, NEP=7): és un recipient de mida gran, de cos globular allargassat, vora exvasada de llavi arrodonit i la boca ampla, i fons bombat troncocònic. La cuita és reductora, amb pastes de tonalitats grises, marrons i negres. Presenta decoració a la part superior de línies incises horitzontals paral·leles en grups de sis a set.

Cassola (21 fragments, NEP=5): és l'única forma oberta. Atuell de forma troncocònica, de parets rectes no gaire altes i lleugerament inclinades, llavi arrodonit i fons lleugerament bombat. La cuita és reductora, amb pastes grises i negres. Hom documenta una única peça parcialment sencera, sembla ser que mancada de nanses, la qual podria tenir un bec pinçat per on abocar el contingut.

Sitra (87 fragments, NEP=21): és una peça de cos globular amb broc arquejat aplicat a la vora, fons aplanat i dotada d'una nansa de cinta. La cuita és per oxidació-reducció, és de color gris i taronja i amb la superfície espatulada. Hi ha dues úniques peces que presenten una cuita reductora de pasta color gris-negre molt depurada i superfície també espatulada.

Tupí (18 fragments, NEP=5): aquesta peça ha estat identificada a partir de parts incompletes, tot i que fan possible de pensar que es tractaria d'un recipient de mida petita, de cos globular lleugerament carenat, amb bec pinçat, nansa de cinta i vora exvasada de llavi arrodonit. La cuita és per oxidació-reducció amb pastes del tipus «sandvitx» (gris i ataronjat) i amb la superfície espatulada.

Gerra (48 fragments, NEP=10): és un recipient d'emmagatzematge, de cos globular a la meitat superior i troncocònic a la inferior, i fons aplanat. Se n'han pogut distingir dues variants, a partir de la morfologia: una, de boca ampla, vora exvasada de llavi arrodonit, bec pinçat i nansa de cinta, de cuita per oxidació-reducció amb la pasta ataronjada i la superfície espatulada; i l'altra, de cos globular allargat, boca petita de coll estret i alt, amb bec pinçat sense nansa i fons lleugerament aplanat. Aquest darrer tipus presenta una peça de cuita per oxidació-reducció amb la superfície espatulada, i tres de cuita reductora i pasta grisa clara sense espatular.

Tots aquests tipus ceràmics, recentment identificats i en procés d'estudi, són la majoria poc coneguts. Alguns han estat documentats en diversos jaciments altmedievals de la Catalunya Vella, especialment a les comarques litorals i prelitorals de l'àrea de Barcelona i Girona (Riu-Barrera, 1984, 1991; Roig-Coll-Molina, 1996-97, 1997).

Si ens atenim als coneixements actuals sobre aquestes produccions, i sempre movent-nos en la provisionalitat dels estudis i investigacions encara en curs, es pot establir una forquilla cronològica situable, si més no, dins el segle x i mitjan segle xi, per al moment d'ús i circulació d'aquestes ceràmiques, les quals desapareixen dels contextos estratigràfics al segle xii. Així, pel que fa al Vallès, hi ha jaciments propers com ara l'Església Vella de Sant Menna (Roig-Coll-Molina, 1995), el qual ha ofert un lot ceràmic similar procedent de sitges enquadrable entre el segle x i mitjan segle xi, moment anterior a la construcció de l'església romànica (consagrada l'any 1066), la qual marca el *terminus ante quem* per a l'amortització d'aquestes ceràmiques, així com la presència d'una moneda de Ramon Borrell (992-1018) que marca el *terminus post quem*. Altres registres arqueològics amb material similar el proporcionen els contextos de l'Aiguacuit (Terrassa), Sant Nicolau d'Arraona (Sabadell) i de Santa Perpètua de Mogoda, al Vallès Occidental (Roig-Coll-Molina, 1997).

Altres materials

Un fet interessant ha estat la localització de 407 fragments (13,420 kg) d'escòria de ferro («cagaferro») dins les sitges i el vall. Ha estat especialment abundosa a la sitja 6 (9,350 kg, amb nòduls de bona mida), juntament amb capes de cendres. També fou abundant, per bé que menor que a l'anterior, la presència d'escòria a la sitja 11 amb 1,010 kg. La resta de sitges, així com el fossat, només van lliurar nòduls petits i escadussers.

Aquest fet sembla indicar l'existència d'un o més ferrers al vilatge. Han estat recuperats, també, 19 objectes de ferro, d'entre els quals destaquen diversos tipus de claus, un ganivet de fulla gran i dos de fulla petita, així com dos petits emmanegaments d'algun podall o eina no determinada.

Esdevé particularment significativa, en aquest sentit, la menció d'una «mena de ferro» que l'abadia de Sant Pere de les Puel·les posseïa a Castellar des de l'any 945, per donació de la comtessa Riquilda (Bonnassie, 1979, p. 412), testimoni que demostra, encara més, l'explotació i el treball del ferro en aquesta zona de Castellar, en època altmedieval.

Són destacables també els 203 fragments d'argila cuita localitzats, d'entre 3 i 8 cm de gruix, que fan pensar en un possible revestiment d'alguna estructura aèria desapareguda o estructures de combustió, com ara algun tipus de forn, atès que gran part d'aquests fragments presenten la superfície afectada i enormement alterada, per una exposició intensa a altes temperatures.

Disposem, també, de 32 fragments que pertanyen a material de construcció i emmagatzematge de factura romana rodats: *opus signinum*, morter, *tegulae* i *dolium*. Uns d'aquests darrers han estat reutilitzats com a *pondus*, fent-hi un forat al mig. D'altra part, cal destacar la total absència de teula àrab, com també de vidre, materials poc o gens freqüents en assentaments civils i rurals altmedievals.

Finalment, han estat recuperats altres materials arqueològics com són onze peces discoïdals obrades sobre fragments de ceràmica, dues fusaioles fetes de terra cuita i la meitat d'una pedra de molí circular d'ús domèstic.

Les restes arqueozoològiques⁶

El nombre total de restes arqueozoològiques (NTR) recuperades al conjunt de les onze sitges i el vall del puig de Castellar Vell ha estat de 2.032, de les quals s'han identificat tant pel que fa a la part esquelètica com a l'espècie, un total de 1.675 (82,43%), que són les restes determinades (NRD). Les 357 (17,56%) que queden corresponen a les restes òssies identificades –això quan ha estat possible– només anatòmicament, és a dir, són les restes indeterminades (NRI). Altrament, aquestes darreres són susceptibles d'ésser classificades com a pertanyents a ovicaprins –OVCP– (moltó/ovella i/o boc/cabra), a *Sus scrofa domesticus* L. –SUDO– (porc/truja) i, en menor mesura, a *Bos taurus* L. –BOTA– (bou/toro/vaca).

Un dels caràcters més destacable d'aquest conjunt arqueozoològic ha estat l'elevada fragmentació de les restes: llevat d'alguns ossos petits i restes microfaunístiques, no hi apareix cap altre os sencer. Inicialment les causes han estat diverses, però les més clares són les d'origen cultural, i dins d'aquestes les tècniques i les pràctiques relacionades amb la consumició dels aliments per part de l'home: tècniques d'esquarterament (fractures destinades a trossejar l'animal, amb el consegüent seccionament de l'os); pràctiques de descarnament dirigides a separar el múscul o carn de l'os, deduïbles a partir de les traces o empremtes deixades per estris tallants, i fragmentacions secundàries, etc. Així, doncs, una presència tan important d'evidències antròpiques en bona part de les restes òssies, esdevé un indicatiu per considerar aquest conjunt arqueozoològic com a «deixalles de cuina i/o d'alimentació», o el que és el mateix «restes d'àpat».

Dissortadament, l'elevada fragmentació resta un bon nombre de possibilitats de l'anàlisi arqueozoològica en l'àmbit econòmic: patrons de sacrifici més precisos, mesuratge de les talles de les espècies –especialment les domèstiques–, dimorfisme sexual, etc.

D'entre les restes identificades, les que pertanyen a espècies domèstiques han estat les més nombroses amb 1.366 restes davant de les 309 de les espècies salvatges. Dins d'aquestes darreres, 81 corresponen a espècies salvatges d'aportació an-

6. Les dades que tot seguit es presenten són uns primers resultats de l'estudi en curs, estudi en el qual s'inclouran les dades de la sitja 1, que ací manquen.

tròpica (espècies recollides, caçades, pescades o obtingudes per l'home), com és el cas de les restes de malacofauna marina i les d'*Oryctolagus cuniculus* –ORCU– (conill/-a), i 218 que corresponen a aquelles espècies salvatges d'aportació no antròpica (o espècies que han arribat a l'interior de les sitges o al vall de manera més o menys aliena a l'home: animals cavadors morts dins llurs caus, animals duts per altres animals predadors com a aliment, etc.), com és el cas de les restes de talpó comú (*Microtus duodecimcostatus*), les de gripau comú (*Bufo bufo*), les de gripau corredor (*Bufo calamita*), les de granota (*Rana* sp.), les de sargantana (*Lacerta* sp.), les d'ocells indeterminats i les de cargolines (*Ruminia decollata*).⁷

D'entre les espècies domèstiques, el bestiar ovicaprí ha estat el més abundant amb 859 restes (51,28% del total de restes determinades). Des d'un punt de vista més específic, ha estat possible identificar 78 restes corresponents a *Ovis aries* L. –OVAR– (anyell/ovella). Dues espècies segueixen els ovicaprins, els súids (200 restes i 11,94%) i els bovins (186 restes i 11,10%). Pel que fa als primers, a partir de les mesures osteomètriques de les poques restes senceres o susceptibles d'ésser amidades, sembla ser que corresponen a porc/truja; no obstant això, entre el conjunt de restes de súid, n'hi podria haver alguna corresponent a femella o porcell de senglar (*Sus scrofa* L.), la forma salvatgina.

Quant als grups d'edat, entre els ovicaprins i els súids han estat identificades pràcticament totes les edats, des d'individus molt joves a adults, la qual cosa indica que el bestiar era criat en el mateix vilatge i que se n'explotaven tots els recursos: en el cas dels primers hi devia haver una part que es destinava a l'obtenció de carn i/o llet i altres a l'obtenció de llana i/o a la cria; i en el cas del bestiar porcí una part es devia destinar a l'obtenció de carn i una altra a la cria. En el cas del BOTA, només ha aparegut representat el grup dels adults, la qual cosa indica una explotació d'aquest bestiar per a feines agrícoles (llaurar) i de transport.

Molt menys representats han estat els èquids⁸ (*Equus* sp.), amb tres restes d'individus adults (majors de quatre anys); un bestiar escassament representat en contextos arqueològics altmedievals, el qual quan es té s'aprofita al màxim, primordialment com a animal de munta i càrrega.

També s'han identificat trenta-tres restes (1,97%) de *Gallus domesticus* –GADO– (gall/gallina) i algunes d'anàtids. La destacada presència d'aquest aviram, i especialment del primer, explicaria la gran quantitat de bocinets de closca d'ou apareguts a la major part de les sitges.

Finalment, cal destacar la important presència d'ORCU (58 restes i 3,46%). A partir de les mesures osteomètriques, aquestes restes semblen correspondre a subespècie salvatge (*O.c. Huxleyi*) (Cortés-Lloró-Torres, 1985, p. 390), la qual cosa duu a creure que aquests animals són probablement fruit de la cacera.

7. Volem agrair a Àngel Galobart, de l'Institut de Paleontologia Miquel Crusafont, el seu inestimable ajut en la identificació taxonòmica de les restes microfaunístiques.

8. Esdevé difícil precisar si aquestes restes equines pertanyen a cavall/euga (*Equus caballus* L. –EQCA–) o als híbrids (mul/mula), i més quan en el període medieval aquests híbrids podien ser tan o més alts que els mateixos cavalls, com indica Vianney Forest (1997-1998, p. 145).

Consideracions i cronologia

Els registres arqueològics (sitges, fossat i materials –especialment ceràmics, escòria de ferro i restes arqueozoològiques–) indiquen una ocupació estable del puig de Castellar Vell, amb l'existència d'un assentament pagès d'època altmedieval, dedicat a activitats agrícoles (conreu de cereals), ramaderes i metal·lúrgiques (treball del ferro). Es tracta d'un vilatge del qual no es coneixen els espais d'habitatge i les estructures edificades, però sí algunes de les sitges d'emmagatzematge, les quals, atenent a llur distribució especial, delimiten l'extensió aproximada del poblat. Resulta significativa la presència d'un ample fossat o vall en el seu extrem oest, amb una clara intencionalitat de protegir-lo i de dificultar-ne l'accés.

Cap de les referències documentals del segle XI analitzades, com ja s'ha vist anteriorment, menciona un conjunt de cases, vilatge o lloc d'assentament humà concret al puig de Castellar Vell, ni l'indret on se situen les sitges i el fossat. Malgrat descriure, amb tot detall, les característiques d'emplaçament i ocupació d'aquesta reduïda àrea de terreny, cal creure que aquest possible vilatge, constatat arqueològicament, ja no és recollit per les fonts documentals entrat el segle XI.

L'estudi de la ceràmica, juntament amb el del registre documental, permeten establir una cronologia aproximada per a l'amortització del conjunt de sitges i fossat que no ultraria mitjan segle XI, de manera que es proposa una datació per al moment de vida del vilatge al voltant del segle IX i mitjan segle XI, pel cap baix.

L'amortització, més o menys coetània, si més no dins d'un reduït espai de temps, d'aquestes estructures permet de creure en un canvi d'organització del vilatge; tal volta es tracti del seu abandonament? És significativa, d'altra banda, l'absència de materials posteriors en cap de les sitges, i l'homogeneïtat i la similitud dels materials del moment d'amortització.

Tanmateix, coincideix amb l'aparició documental de l'església de Sant Esteve de Castellar Vell, cap a l'any 1014, i tot sembla apuntar la possibilitat de la ubicació dels nous graners a redós de l'edifici religiós i dins de l'espai de protecció de la sagrera eclesiàstica.

El conjunt de Castellar Vell (vilatge i església) esdevé un conjunt d'interès històric i arqueològic que permetria de conèixer un assentament pagès altmedieval, i ajudaria a entendre un xic més el procés de feudalització i parroquialització-ensagrerament al Vallès a partir de l'evidència arqueològica.

L'ESGLÉSIA DE SANT ESTEVE DE CASTELLAR VELL

L'església de Sant Esteve, situada al bell mig del puig de Castellar Vell, ha estat objecte, fins ara, de dues campanyes d'actuació arqueològica les quals s'inclouen dins d'un projecte iniciat per la Regidoria de Cultura de l'Ajuntament de Castellar del Vallès destinat a rehabilitar l'edifici, força degradat i en estat d'abandó, i donar-li una nova funcionalitat i un ús cultural. Un projecte del qual actualment s'ha enlles-

tit una primera i important part com ha estat, d'una banda, l'excavació arqueològica de tot l'interior del temple i d'una petita part del seu entorn immediat;⁹ i, de l'altra, el sanejament i la restauració de les cobertes i del campanar de torre.

L'actual església és una edificació de planta en forma de creu llatina; la nau de la qual, de planta rectangular complexa, s'orienta en direcció E-O i es divideix en dos trams ben diferenciats: el de ponent cobert amb volta de canó amb dos arcs torals interiors de suport (fase romànica: segle XI) i el de llevant amb volta de canó apuntat (fase tardoromànica: mitjan segle XII) i capçalera en planta de creu, amb un absis principal i dues capelles laterals de planta rectangular també i coberts amb volta de canó apuntat. Ambdues capelles (la del Sant Esperit –nord– i la de Santa Magdalena –sud–), a més, presenten la particularitat de posseir uns arcs de mig punt, de tradició romànica.

Les dues campanyes d'intervenció arqueològica han afectat gairebé la totalitat de l'interior del temple, i resta l'espai que ocupa el cos de la sagristia. Durant la primera, fou localitzat, en la seva totalitat, l'absis semicircular romànic enderrocat en realitzar-se l'ampliació de la capçalera en planta de creu. Aquest absis, trobat al nivell de fonamentació i darreres filades, és fet amb còdols lleugerament desbastats i lligats amb morter de calç i presenta un gruix d'entre 80 i 90 cm.

A la banda de migdia de l'església, aprofitant part del mur de la nau i part del mur de la capella corresponent, s'alça el campanar de torre de planta rectangular (fase moderna: mitjan segle XVI). Aquest campanar, però, s'alça damunt unes restes constructives de cronologia anterior: en primer lloc, la fonamentació i un pany de paret de la banda nord conservat en alçat amb restes de l'arc de la porta d'accés, que pertanyen a un campanar de torre quadrada associat a l'església romànica; i, en segon lloc, la fonamentació i el cos quadrat d'una ampliació d'època baixmedieval del mateix campanar de torre, l'excavació de la rasa de fonamentació del qual ha lliurat alguns materials ceràmics, datables del segle XIII a mitjan segle XIV, d'entre els quals cal destacar gran part d'un embut de ceràmica, peça que esdevé, ara com ara, una forma ceràmica única i singular.

Cal esmentar la localització parcial, a l'exterior de la banda nord de la nau, d'una estructura anterior a l'església romànica. Es tracta de les restes d'un mur i els seus fonaments que fa angle amb un paviment de calç i la seva preparació de còdols. Aquest mur és afectat per la paret nord de l'església romànica, la qual s'hi aixeca al damunt.

9. Els treballs fets fins avui dia (la primera campanya tingué lloc entre maig i juliol de l'any 1996, i, la segona, d'abril a agost i d'octubre a desembre de 1997) han estat duts a terme per un equip pluridisciplinari constituït per Jordi Roig, Joan-Manuel Coll, Josep-A. Molina i Ramon Serra, amb la participació d'estudiants d'arqueologia de la UAB, i han comptat amb el patrocini de l'Ajuntament de Castellar del Vallès i, en part, de l'entitat Amics de Castellar Vell (ROIG *[et alii]*, 1997).

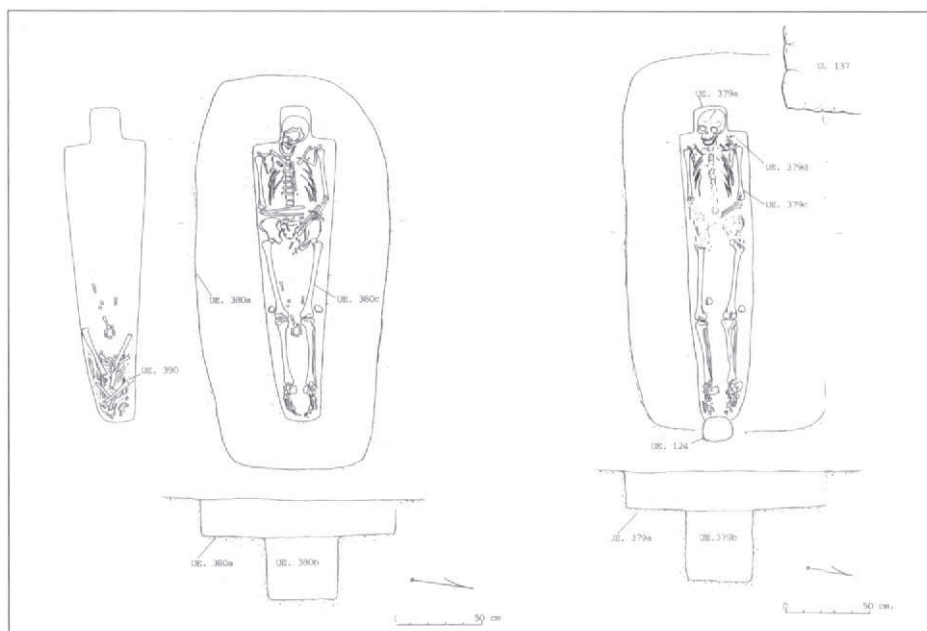
LA NECRÒPOLIS I EL SITJAR

Durant les diverses campanyes dutes a terme els anys 1996-97, s'han localitzat 131 enterraments i 7 sitges. Els enterraments han aparegut principalment a l'espai interior de l'actual edifici de l'església (125 enterraments), també al subsòl del campanar (1 enterrament) i a les àrees intervingudes a l'exterior, a banda i banda de la nau (5 enterraments). A partir de la seqüència estratigràfica i la tipologia de les tombes, han pogut identificar-se dues grans fases de necròpolis.

La Fase I correspon a un cementiri d'època altmedieval (segles IX-X), el qual es troba parcialment situat sota l'església romànica i afectat per aquesta. Fins ara han estat identificades 17 tombes en fossa, la majoria del tipus antropomorf, excavades a l'argila i amb coberta de lloses, conservada en alguns casos. Aquest cementiri podria estar relacionat amb una possible església preromànica de la qual no sembla que es conservin massa restes (tal volta, l'estructura –mur i paviment– localitzada parcialment a l'exterior del costat nord) i, tot plegat, correspon a l'espai funerari del vilatge localitzat al mateix indret del puig de Castellar Vell. Com a material associat als enterraments, cal destacar un platet o patena de peltre que aparegué enmig d'un paquet d'ossos dins d'un dels enterraments (enterrament 2) tallats per l'absis.

La necròpolis de la Fase II, associada a l'església romànica, abraça un període cronològic que va, aproximadament, de principi del segle XI fins a mitjan segle XII (moment en què es féu l'ampliació tardoromànica que segellà part del cementiri). En total n'han aparegut unes 114 tombes, 72 d'individus adults i 42 d'infants, així com 6 fosses amb presència de restes òssies sense connexió anatòmica en llurs rebliments. La tipologia d'aquests enterraments ha estat majoritàriament el de tombes en fossa simple d'extrem arrodonits, excavada al terra i coberta de lloses (107 enterraments), i el de tombes amb els laterals de lloses i coberta del mateix tipus (7 enterraments). Aquest darrer tipus, més que correspondre a un model constructiu funerari, respon majoritàriament a una funció de tipus pràctic: en alguns casos en què la fossa d'un enterrament talla o afecta parcialment un altre enterrament, s'hi col·loquen unes lloses verticals en els laterals o, més concretament, en el lateral de separació d'ambdós enterraments.

Cal assenyalar, pel seu interès, d'una banda, la distribució espacial de les tombes i llur superposició la qual cosa posa de manifest diferents moments d'ús del cementiri; i, d'altra banda, el fet d'haver pogut identificar diferents nivells de circulació i senyalització de tombes mitjançant pedres fixades verticals a l'extrem de la capçalera (3 casos), i cobertes monumentals fetes d'obra, amb pedres i morter de calç lliscat a la superfície (4 casos), així com la localització de dues tombes amb coberta constituïda per llates encalcinades, de les quals s'ha conservat l'empremta. Algunes d'aquestes tombes presentaven fragments de molins hidràulics medievals reutilitzats com a coberta. Destaquen, també, dos enterraments amb la presència d'un dipòsit funerari consistent en una olla de ceràmica reduïda, pràcticament sencera, dins la fossa: un d'infantil amb l'olla esclafada disposada a la zona del cap, i un d'adult amb l'olla esbocinada i els fragments escampats per la meitat superior del

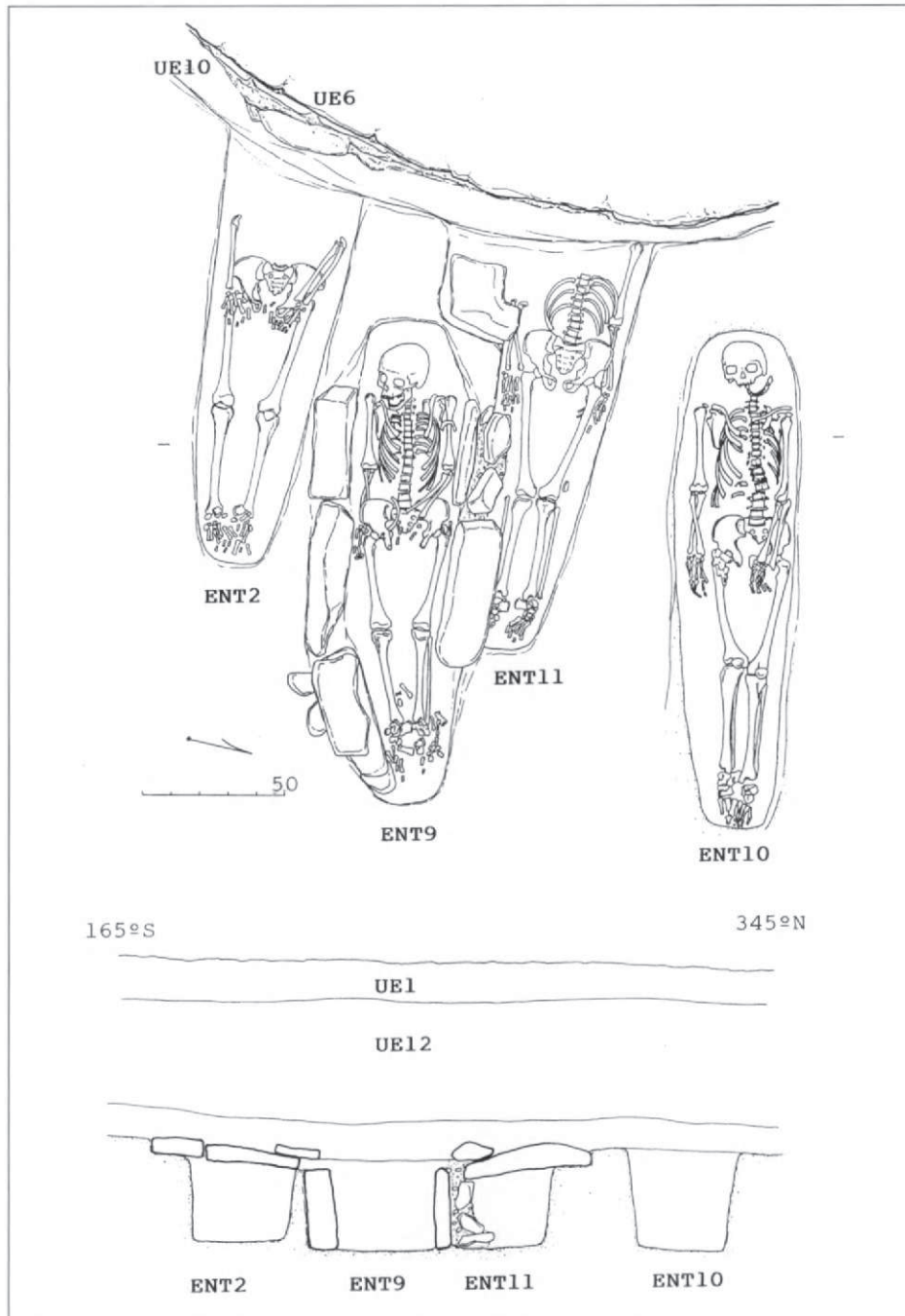

Enterraments en fossa antropomorfa (fase I) localitzats a l'interior de l'església de Sant Esteve.

cos. Finalment, es documentaren dos inhumats que duïen un anell, consistent en un fil de bronze, en el dit anular, un al de la mà dreta i l'altre al de l'esquerra.

Pel que fa al sitjar, han aparegut, d'una banda, dues sitges a l'interior de l'església, als peus de la nau, d'època romànica. Una, de grans dimensions (300 cm de fondària conservada i 210 de diàmetre màxim), presenta un perfil globular i fons arrodonit, i era reblerta de terra i runa (pedres, teules i morter); l'altra, gairebé a tocar, era força més petita i estava seccionada per un vas funerari modern. Ambdues ja foren amortitzades a partir de mitjan segle XII, si més no.

D'altra banda, i englobades dins l'espai de l'actual absis principal, han estat localitzades cinc sitges més, cobertes i tallades per tombes de la Fase II de la necròpolis. La seqüència estratigràfica, doncs, demostra que aquest sitjar ha de correspondre a un moment cronològic anterior a l'ús de l'espai com a cementiri a partir del segle XI, dins una etapa, això no obstant, altmedieval. Aquestes sitges presenten uns perfils acampanats i fons plans, algunes d'elles de grans dimensions. Ha estat interessant la presència dins la sitja 6 d'un potent nivell de rebliment de terres grises amb una forta concentració de llavors mineralitzades en un excel·lent estat de conservació, així com abundants restes arqueozoològiques, entre les quals destaquen la presència de tres gallines adultes i una de jove, disposades en connexió anatòmica, i un cap de truja seccionat longitudinalment. Quant al material ceràmic aparegut en aquest sitjar, cal destacar la presència de ceràmiques reduïdes i oxidades

Enterraments en fossa de la fase I tallats per l'absis romànic i enterraments en fossa i laterals de lloses de la fase II.

altmedievals, amb alguns exemplars espatulats, similars, àdhuc pel que fa als tipus formals (sitres, cossis, olles, etc.), a les aparegudes dins les sitges del vilatge proper, així com a les sitges de la fase II de l'Església de Sant Menna (Sentmenat).

BIBLIOGRAFIA

- BONNASSIE, Pierre (1979). *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*. Volum I: *Economia i societat pre-feudal*. Barcelona: Edicions 62, p. 412. (Estudis i Documents; 31).
- COLL I RIERA, J.-M.; MOLINA I VALLMITJANA, J.-A.; ROIG I BUXÓ, J.; PLANAS I BORT, E. (1991). «Una sitja alto-medieval a Castellar Vell (Castellar del Vallès)». *Plaça Vella* [Castellar del Vallès], núm. 32, AHC, p. 25-57.
- CORTÉS, M. del Agua; LLURÓ, Josep M.; TORRES, José M. (1985) «La fauna dels jaciments medievals de Castell Formós i Pla d'Almatà (Balaguer)». A: *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española (17-19 d'abril de 1985, Huesca)*. Zaragoza, p. 377-407.
- FOREST, V. (1997-98). «Alimentation carnée dans le Languedoc médiéval: les témoignages archéozoologiques des vertébrés supérieurs». A: *Dossier spécial cuisine médiévale: Actes du colloque Usages et goûts culinaires au Moyen-Âge en Languedoc et en Aquitaine*. (Organitzat pel C.A.M.L. el 21, 22 i 23 juny 1996, a Carcassonne i Villeneuve-Termenès) *Archéologie du Midi Médiévale*, 15-16, p. 141-160.
- MARTÍ I CASTELLÓ, Ramon (1994). *El castell termenat de Lavit*. Institut d'Estudis Penedesencs, vol. XI. [En premsa]
- PUIG I USTRELL, Pere (1995). *El monestir de Sant Llorenç del Munt sobre Terrassa. Diplomataris dels segles X i XI*. Vol. I-III. Barcelona: Fundació Noguera (Diplomataris; 8).
- RIU I BARRERA, Eduard (1984). «D'algunes formes de terrissa alt-medieval barcelonina». *Acta Mediaevalia*. Annex 2, Barcelona, p. 29-48.
- RIU I BARRERA, E. (1991). «La ceràmica espatulada de Barcelona». A: *Actes del CMMO*. Lisboa, 16-22 de novembre de 1987, Métola, p. 587-592.
- RIUS I SERRA, J. (1945). *Cartulari de Sant Cugat del Vallès, I*. Barcelona: CSIC.
- ROIG I BUXÓ, J.; COLL I RIERA, J.-M.; MOLINA I VALLMITJANA, J.-A. (1994). «Ceràmica d'època carolíngia i comtal al Vallès». *Quaderns Científics i Tècnics* [Barcelona: Diputació de Barcelona], núm. 9, p. 37-62.
- ROIG I BUXÓ, J.; COLL I RIERA, J.-M.; MOLINA I VALLMITJANA, J.-A. (1995). *L'Església Vella de Sant Menna, Sentmenat: del segle V al XX, 1500 anys d'evolució històrica*. Barcelona: Ajuntament de Sentmenat.
- ROIG, J.; COLL, J.-M.; MOLINA, J.-A. (1996-97). «Proposta d'estudi de la ceràmica medieval a la Catalunya Vella (ss. IX-XI): contextos estratigràfics i avenç tipològic i funcional». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*. Vol. XXXVIII. Girona: IEG, p. 1.445-1.453.

- ROIG BUXÓ, Jordi; MOLINA VALLMITJANA, Josep-A.; COLL RIERA, Joan-Manuel (1996). «L'assentament altomedieval de Castellar Vell (Castellar del Vallès, Vallès Occidental): Resultats de la intervenció arqueològica a les sitges i el fossat». *Plaça Vella* [Castellar del Vallès AHC], núm. 41, p. 7-55.
- ROIG BUXÓ, Jordi; COLL RIERA, Joan-Manuel; MOLINA VALLMITJANA, Josep-A.; SERRA RIAL, Ramon (1996). *Memòria de la intervenció arqueològica a l'Església de Sant Esteve de Castellar Vell (Castellar del Vallès, Vallès Occ.)*. *Campanya de 1996*. Memòria inèdita dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat.
- ROIG BUXÓ, Jordi; COLL RIERA, Joan-Manuel; MOLINA VALLMITJANA, Josep-A.; SERRA RIAL, Ramon (1997). *Informe de la intervenció arqueològica a l'Església de Sant Esteve de Castellar Vell (Castellar del Vallès, Vallès Occ.)*. *Campanya de 1997*. Memòria inèdita dipositada al Servei d'Arqueologia de la Generalitat.
- TOLOSA, núm. 16, maig de 1987, butlletí informatiu de l'Arxiu d'Història de Castellar del Vallès.